

АДАБИЙ ЧЫГАРМАЛАРДА БАЛАНЫ ТАРБИЯЛООГО БАЙЛАНЫШКАН
САЛТТАРДЫН БЕРИЛИШИ

Минбаева К.Б.-п.и.к., ОшМПУнун доценти
Шерикбай кызы Г.-ОшМПУнун магистранты

Аннотация: Макалада бала тарбиялоого байланышкан элдик салттын кыргыз адабиятындагы айрым чыгармаларда берилиши, анын мааниси, ролу жөнүндө маселе каралат.

Ачык сөздөр: тарбия, каада-салт, элдик педагогика, макал-лакап, этнопедагогика, адабий чыгармалар

ПРЕЗЕНТАЦИЯ ТРАДИЦИЙ, СВЯЗАННЫХ С ВОСПИТАНИЕМ РЕБЕНКА В
ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

Минбаева К.Б.-к.п.н., доцент ОшГПУ
Шерикбай кызы Г.-магистрант ОшГПУ

Аннотация: В статье рассматривается вопрос представления фольклорной традиции, связанной с воспитанием детей, в некоторых произведениях кыргызской литературы, ее значение и роль.

Ключевые слова: воспитание, обычаи, народная педагогика, пословицы, этнопедагогика, литературные произведения.

PRESENTATION OF TRADITIONS RELATED TO THE UPBRINGING OF A CHILD IN
LITERARY WORKS

Minbayeva K.B. - candidate of pedagogical sciences,
associate professor of OshSPU
Sherikbay kyzy G.-master student of OshSPU

Annotation: In the article, the question of the presentation of folklore tradition, connected with the upbringing of children, in some works of Kyrgyz literature, its importance and role is considered.

Key words: upbringing, customs, folk pedagogy, proverbs, ethnopedagogy, literary works.

Адамзаттын тарыхынын кайсы гана мезгили болбосун бала тарбиялоо маселеси эң башкы маселе болуп келгени талашсыз. Ар бир эл, инсан, өз баласын жакшы адам кылып тарбиялагысы келет. Байыртан ата-бабабыз ар бир сөзүн балага ар тараптуу тарбия берүүгө багыттаган. Канча кылымдар бою жашаган каныбызга сиңип, каада-салтыбызга чөгөрүлгөн алтын сындуу тарбиялык жагдайлар көзгө көрүнбөгөн, көңүлгө сезилбегендей көнүмүш адатка айланып калган.

Элдик педагогиканын табылгалары, өзгөчө көлөмү жагынан зор, көркөмдүүлүгү көкөлөгөн ондогон дастандар менен чакан, бирок мазмуну терең макал-лакап, табышмактарда, санат-насыяттарда ырааттуу, ар тараптуу чагылдырылып, өркүндөп-өсүп, калыптанган.

Ал эми байыркы бабалардын турмуш практикасынан жаралган каада-салттар, урп- адаттар нечен муундардын элегинен өтүп, улам жаңы турмуштук жагдайларга ылайык байып, өнүгүп олтуруп өрнөктүү жашоонун мыйзамына, таасын эрежесине айланган.

Ошентип, тарбиялоого байланышкан түшүнүктөр педагогикалык билимдин алгачкы түйүндөрдү илим дегендин өзүнчө өмүр сүрүшүнөн кабар жок мезгилде эле пайда болгон. Эгерде илимий педагогикалык акыл-ой түздөн-түз педагогодорго арналса, ал эми элдик педагогика бөбөктөрдөн баштап өбөктөгөн карыларга чейин баарына тиешелүү, баарына түшүнүктүү билим, өрнөктүү тажрыйба. Анын мазмуну жалпы журттун максат-мүдөөлөрүнө төп жана ортоктош. Ошондуктан элдик педагогика эчен кылым бою бүтүн улуттун оюна айбат, боюна кайрат берип, анын рухун асылдандырып, белгилүү өлчөмдө улуттук идеологиянын милдетин да өтөп келген.

Элибиз элдик салттардын жакшы үлгүлөрүн үйрөтүп балдарын тарбиялаган. Адамдык жакшы сапаттарды, касиеттерди, өнөкөттөрдү бекемдеп ак пейил, чынчыл, күйүмдүү, сыйчыл, баамчыл, туруктуу, бир сөздүү, оор басырыктуу болууга үйрөтүшкөн. Элибиз бала тарбиялоого жоопкерчилик менен карап, олуттуу караган түптүү эл экендиги элдик накыл кептерден байкалып турат. «Эгер бир

жылдык пайданы көздөп, түшүм алгың келсе - эгин эк, эгер он жылдык пайданы көргүң келсе - дарак тик, а эгер жүз жылдык пайда көргүң келсе - бала тарбияла», - деп айтылат. Кылымдан кылымга, доордон доорго кыргыз эли тарбиялоонун мыкты үлгүлөрүн жаратып, сактап, аны улам кийинки муундарга калтырып, таалим-тарбия берип келген [1].

Уюткулуу тарбия көрөңгөсүнөн таасир, таалим алып, өз элинин мыкты адамы болуп, ата салтын, эне адебин, үлгүсүн улантып келген элибиз азыркы учурга жаңы кылымга келди. М: Улууга кичүүнүн саламдашуусу, ызаат, урмат көрсөтүүсүнөн баштап жашообуздун ар бир көз ирмеминде жашаган, наристе баладан карыяга чейинки жаш курактагы адамдын өзүнө тиешелүү адат болгон салты бар. Бул салттар биздин муунга ата-бабадан мурас болуп калган байлыгыбыз. Ал эми адабий чыгармаларыбыздын бардыгында баланы тарбиялоого байланышкан салттар жашайт. Макал-лакаптардан баштап улуу «Манас» эпосуна чейин элибиздин каада-салтты чагылдырылат. «Карынын кебин капка сакта,» «Кары келсе ашка, жаш келсе ишке,» «Карысы бардын ырысы бар,» «Карыя билгенин айтат, жаш көргөнүн айтат» деген макалдар карынын сөзүн угуп, сыйлоого жаштарды тарбияласа, кары өзүнүн насилин сактоого багытталат.

«Байлыгың күнүмдүк, билим түбөлүк,» «Өнөр түгөнбөс азык, жоголбос байлык,» «Жердин жарыгы-күн, элдин жарыгы-билим,» «Күчүнө ишенбе, акылыңа ишен», «Билимдүү билсе да сурайт, билимсиз билбесе да сурабайт» деген сыяктуу макалдар өнөргө, билимге тарбиялайт. Башкача айтканда, элдик педагогикалык табылгалар көркөм чыгармалардын бардык жанрларында көлөмү чакан, бирок мазмунун терең макал-ылакаптарда, санат-насыят ырларында ар тараптуу тарбия берүүгө багытталып, калыптанган.

Кыргыздын муундан-муунга өткөн салттары, урп-адаттары нечен кылымдардан бери жашоонун элегинен өтүп, өрнөктүү эрежесине айланган. Эл акындары ар бир сөзүндө бул эрежени сактаган.

М:Жеңижок акын,

“Сөз кадырын биле албайт”

Өзүнөн акыл чыкпаган.

Кеп маанисин биле албайт,

Башына акыл жукпаган” [2] - деп кепке кулак салуу, акыл табуу адатына тарбияласа,

Токтогул “Санат” ырында

“Көпкөн жигит көп сүйлөйт”,

Чечен жигит эп сүйлөйт,

«Азамат болсоң, боз балдар,

Ачык айтып, ак сүйлө,

Орундуу кепти талашып,

Онтобой сөздү бат сүйлө», - дейт.

Сүйлөө маданияты элибизде жогору бааланып келгенин бир топ чыгармалардан көрөбүз. Ал эми элдик педагогиканы элдик оозеки чыгармачылыктан, эл тарыхынан, каада-салттарынан, ырым-жырым, урп-адаттардан ажыратып кароого мүмкүн эмес. Элдик салттардын жакшы үлгүлөрүнө тарбиялап, адамдык жакшы сапаттарды, адаттарды калыптандырып, ак пейил, эмгекчил, чынчыл, баамчыл, туруктуу, элин, жерин сүйүп, кадырлаган, оор басырыктуу болууга тарбиялагандыгы көркөм чыгармаларда сакталып келди. Адам турмушундагы ар бир жакшы көрүнүштөргө ынгайлуу салттарды, ырым- жырымдарды калк өнүктүрөт. Ар бир бала өз ата салтын улап, аны байытуу, руху таза, айкөлдүк, боорукерлик, күйүмдүүлүк, патриоттук сыяктуу жакшы сапаттарды өзүнө калыптандырууга милдеттүү. Кыргыз элинин көп кылымдарды баскан салттарынын көбү балалуу болуу, бала тарбиялоо, багып өстүрүү, адам катарына кошуу маселесине байланышкан.

М.: Бала жаңы төрөлгөндө сүйүнчүлөө салтынан баштап көптөгөн салттар балага арналган.

М: «Манас» эпосунда Акбалтанын Жакыпка сүйүнчүлөшү, сүйүнчү алышы сыяктуу салттар чыгармаларда көп кездешет. Балага ат коюу, жентек той, тушоо тою ж.б. салттар да көркөм адабиятта негизги орунду ээлейт. Атайын карын май бузуп, баланы оозандыруу, элге ооз тийгизүү салты, куттук айтуу жөрөлгөсүн да белгилей кетсек болот. Ат коюу жөрөлгөсү «Манас» эпосунан да, ж.б. көп чыгармаларда берилген.

Төлөгөн Касымбековдун «Сынган кылыч» романында ушул салтка байланышкан бир үзүндүнү алсак: Исхак менен календер кыз төрөлгөн үйгө туш келишет.

-Кана эми, айланайындар, атын бирдеме деп коелу - деди төрөткөн зайып.

-Бя, аты Адаш болсунбу? Эптеп эл ичинде адашып эсен жүрсүн...

Календер баш чайкады:

-Баланын атын тилек менен, үмүт менен коюу лазим. Ойго келгендей кое беришке болбойт. Жакшы коюш керек баланын атын. Көп ичинде эптеп эле күн көрүп, адашып эле жүрбөсүн. Көп ичинен өз жолун таап жүрсүн, өз ордун, өз сыйын таап отурсун, бактылуу болсун. Мен ушундай тилек кылдым, кызым. Чүрпөндүн аты Бакбүбү болсун!

-Оозуңарга май, атаке, айтканыңыз келсин,-деди жаңы көздүн ээси.

Календер жаңы көздүн бетин ачып, жылмайып, көңүл менен тиктеп:

-Бакбүбү! Э, Бакбүбү! Бакбүбү!...-деп үч жолу азан чакырып, атын койду [5].

Демек, ата-эне баланын атын коюу үчүн башкалар менен кеңешип, жөрөлгөсү менен койгон. Ч.Айтматовдун «Ак кеме» повестинде берилген «Бугу эне» жомогу жөн эле киргизилген эмес. Бул жомокто кыргыздын өткөн жоокерчилик замандагы турмушу, жаратылышка көз каршы, мамилеси, тарбиялык салты жатат. Момун ата-бабанын салтын сактоого, аны балага же өз урпагына берүүгө далалат кылат.

Кыргыздын байыркы карт тарыхынан баштап эле жаратылыш менен эриш-аркак жашоо, мекенди коргоо идеясы жашап келген. «Кожожаш» эпосу - ошол эзелтеден табиятка жакын элибиздин аны сактоо, кыянаттык кылбоого болгон көз карашын, бузулбас мыйзамын сактап келген эпос. Эпостогу Кожожашка болгон табияттын ортосундагы мамиле кыргыз эпосторунун дээрлик бардыгында тең жолугат. Табиятка таттуу мамиледе болуу тарбиясы жөө жомоктордо да сакталган. «Алтын куш» жомогундагы башкы каарман өз максатына карышкырдын жардамы менен жетет. Карышкыр табияттын өкүлү, ага жакшы мамиле жасагандыгы, ата-энеси үчүн кыйын жолго аттанышы менен каарманыбыз тарбиянын жакшы үлгүсү катары көрсөтүлгөн. Тарбиялоодогу ар түрдүү этнопедагогикалык булактар элдин тарыхында, салт-санаасында, үрп-адаттарында, нуска сөздөрүндө камтылган. Андыктан аларды кастарлап күтө билүү, ыйык таберик катары сактоо милдетибиз болуп, улуттук адеп - салтыбыздын, ар-намысыбыздын башаты катары пайдалануубуз керек.

Акын Ж. Садыковдун «Бата жөнүндө ой» деген ырында айтылган бата тууралуу берилген ой элибиздин жөнөкөй, бирок улуу тарбиялык мааниси бар салттары көңүлгө уюп, жүрөккө жылуу сезим калтырат.

Айрымдарга жакпас, мүмкүн, жакпаса,

А мен үчүн ыйык нерсе ак бата.

Кылымдарды келе жатат карытып,

Неге болбойт жакшы салтты сактаса?

Байкап көрсөн ак сакалдуу адамды,

Суу куйганда алкап сенин балаңды:

-Өмүрлүү бол, таалайлуу бол садага,

-Эл уулу бол! - деген кандай жакшы кеп!

Өмүр тилеп, таалай тилеп, бак тилеп,

-Эл уулу бол! - деген кандай жакшы кеп!

Мунун баары алалдыкка чакыруу,

Адамдарга тилеп жаткан ак тилек.

Ырас, элибиздин салттарынын тарбиялык жагы жөнүндө узун сабак сөз кылса болот. Салт тээ байыркы заманда келаткан элдик пейил, ал жүрүп олтуруп мүнөзгө, жашоо образга айлаган өз ара катнашуунун, дидар көрүшүүнүн, ыймандык парасаттын сактоочусу болуп келүүдө. Бирок алардын баары жөнүндө бир иштин ичинде кеңири айтууга мүмкүн эмес, ал келечектин иши болуп калууга тийиш.

Колдонулган адабияттар:

1. А.Алимбеков. «Кыргыз этнопедагогикасы». - Б., 1996
2. Жеңижок. «Ырлар». Ф.: 1982
3. «Манас» 1-китеп (Орозбаков). - Ф., 1978
4. Т.И. Искандаров, В.И. Асханов. «Здоровый образ жизни: восточные традиции и современность». - Т., 1989
5. Т.Касымбеков. «Сынган кылыч». - Ф., 1971.
6. М.Тентимишов. «Атың жакшы Ысыккөл». - Б., 1992
7. Т.Сыдыкбеков. «Табылга». - Б., 1991
8. Ч. Айтматов. II томдук. - Ф., 1982.